

УДК 82:82.091.821.161.2.821.111-1

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-39>**ОБРАЗ КАІНА У ТВОРЧІЙ РЕЦЕПЦІЇ ДЖ. БАЙРОНА  
ТА І. ФРАНКА: ТИПОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС****THE IMAGE OF CAIN IN THE CREATIVE RECEPTION  
OF J. BYRON AND I. FRANKO: TYPOLOGICAL DISCOURSE****Оренчак О. О.,***orcid.org/0000-0001-7993-3986**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри романо-германської філології**та методики викладання іноземних мов**Міжнародного гуманітарного університету***Горанська Т. В.,***orcid.org/0000-0002-7839-181X**старший викладач кафедри**української та зарубіжної літератур**ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний**університет імені К. Д. Ушинського»*

У статті здійснено аналіз історико-типологічного дискурсу філософської поеми Івана Франка «Смерть Каїна» крізь призму містерії Джорджа Байрона «Каїн». Досліджено авторську рецепцію мотивів, образів та ідейно-художнього наповнення творів, що самобутньо висвітлюють біблійну легенду про Каїна та Авеля. Враховано численні фольклорні та літературні інтерпретації Каїна як «вічного» або «традиційного» образу світової літератури. Здійснено типологічний аналіз філософської поеми «Смерть Каїна» Івана Франка з точки зору традицій і новаторства митця. З огляду на численні літературно-критичні огляди Франкового доробку в царині філософської поеми, слухним є розширення сприйняття франкіани в контексті світової літературної традиції, враховуючи оригінальне трактування образу Каїна в творчості Джорджа Байрона. Значне місце у статті відведено творчому переосмисленню цього світового образу Іваном Франком на ідейно-художньому рівні та у системі поетикальних засобів. Типологічними рисами Байронового та Франкового творів є їх філософська основа та ідейно-художнє наповнення. Зазначено, що типовими засобами поетики характеротворення, що притаманні творчим манерам Байрона та Франка, є пейзаж та діалого-монологічне мовлення персонажів. У поемі «Смерть Каїна» Івана Франка пейзажні замальовки створюють певну емоційну атмосферу та є своєрідними ланками, що органічно поєднують різні епізоди поеми. Психологічну функцію у творі виконує також діалого-монологічне мовлення персонажів, зокрема внутрішні монологи. Логічним висновком є сприйняття біблійного образу Каїна в інтерпретації Джорджа Байрона та Івана Франка як літературно-новаторського. «Вічний образ» набуває нових національних рис як з точки зору світорозуміння, так і художнього дискурсу. Усвідомлення героєм поеми Франка великої сили любові до людей є тим найважливішим штрихом, який чітко окреслив межу між Каїном українського та англійського поетів. Взятий за основу «Каїн» Байрона, у власній інтерпретації Івана Франка набуває глибокого філософського змісту, торкаючись проблем життя і смерті, добра і зла, свободи людського духу.

**Ключові слова:** філософська поема, типологічний дискурс, світовий образ, біблійна легенда, Каїн, байронівський герой, рецепція.

The article investigates the historical-typological discourse of Ivan Franko's philosophical poem «The Death of Cain» through the J. Byron's mystery «Cain». It has been studied the author's reception of motives, images and ideological and artistic filling of the content of the works, which uniquely highlight the biblical legend of Cain and Abel. There are taken into account numerous folklore and literary interpretations of Cain's «eternal image». A typological analysis of the philosophical poem «The Death of Cain» by I. Franko has been carried out from the point of view of the artist's traditions and innovations. In view of numerous literary and critical reviews of Franko's works in the field of philosophical poems, it is appropriate to expand the perception of Frankiana in the context of world literary and folklore traditions, taking into account the original interpretation of the image of Cain in the work of J. Byron. A significant place in the article is

devoted to the creative reinterpretation of the world image by Ivan Franko at the ideological and artistic level, also in the system of poetic means. Typological features of Byron's and Franko's works are their philosophical basis and ideological and artistic content. Landscape and characters' speech are typical means of character-building poetics inherent in Byron's and Franko's creative manners. In the poem «The Death of Cain» by I. Franko, landscape sketches create a certain emotional atmosphere and they are a kind of links that organically connect different episodes of the poem. The dialogue-monological speech of the characters, in particular the internal monologues, also has a psychological function in the poem. The logical conclusion is the perception of the biblical image of Cain in the interpretation of George Byron and Ivan Franko as literary innovators. «Eternal image» acquires new national features both from the point of view of worldview and artistic discourse. Based on Byron's «Cain», in I. Franko's own interpretation it acquires a deep philosophical meaning: life and death, good and evil, freedom of the human spirit.

**Key words:** philosophical poem, typological discourse, world image, legend of the Bible, Cain, Byron's hero, reception.

**Постановка проблеми.** У літературах різних народів і різних епох ми можемо спостерігати наявність спільних сюжетів і образів, що формують своєрідну основу національних і світових літератур. Саме їх історичний розвиток і функціонування забезпечують безперервність розвитку світового літературного процесу. Яскравим прикладом рецепції «світових» тем, сюжетів, образів є творчість Івана Франка – великого поета і мислителя.

Загальноновизнаним у літературознавстві є той факт, що філософські роздуми І. Франка найповніше втілились у такому ліро-епічному жанрі як поема. Він є автором більше десятка філософських поем, в яких порушено проблеми загальнолюдського значення, зокрема про сенс людського існування, роль особистості в історії, тощо. Серед них вагоме місце посідає філософська поема «Смерть Каїна» (1889), яка є оригінальним опрацюванням давньої біблійної теми про Каїна та Авеля.

Прагнувши до художнього збагачення рідної літератури, письменник запозичував і творчо переосмислював вічні сюжети й образи, у тому числі і з християнських апокрифів та Святого письма. Неодноразово поет зазначав, що саме Біблія ще змалку була важливим чинником його творчого натхнення, причому вважаючи її не стільки збіркою релігійних текстів, скільки цікавим об'єктом дослідження: «Біблію можна теж уважати збіркою міфів, легенд і психологічних мотивів, які в самій Біблії опрацьовані в такий чи інший спосіб, зате сьогодні можуть бути опрацьовані зовсім інакше, відповідно до наших поглядів на світ і людську природу» [1, с. 403]. Саме на біблійному матеріалі були створені такі його визначні філософські поеми, як «Мойсей» і «Смерть Каїна».

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Історико-типологічний аналіз творчості Івана Франка і Джорджа Байрона в українському літературознавстві завжди викликав інтерес і зазнав певної еволюції. У свій час уперше вказав на спорідненість деяких рис творчості митців П. Филипович. У численних наукових розвідках, присвячених проблемі «І. Франко й англійська література», ім'я Джорджа Байрона згадується неодноразово як у царині перекладознавчих студій Франка, так і його творчих рецепцій. Філософські поеми Івана Франка неодноразово ставали об'єктом вивчення та дослідження у літературознавстві. Серед ґрунтовних праць варто відзначити монографії Є. Кирилюка, А. Каспрука, статті О. Білецького, П. Филиповича. Цікаві думки спостерігаємо в сучасних наукових статтях С. Павличко «Філософські поеми І. Я. Франка «Смерть Каїна», «Похорон», «Мойсей» і європейський романтизм», Ю. Клим'юк «Основні принципи освоєння біблійних образів у ліриці І. Франка», В. Сулими «Святе письмо і класична література: наукове і художнє осмислення Біблії у творах І. Франка» та інших. Ці публікації розкривають чималий спектр проблем, серед яких важливого значення набувають проблеми поетики художнього твору в руслі традицій і новаторства.

Сучасна франкіана потребує глибокого та детального аналізу творів найвидатніших представників національних літератур у компаративних вимірах. Це безперечно спряє розумінню творчості Франка як багатогранного митця, висвітлюючи суттєві грані його художньої майстерності.

**Мета** дослідження. Отже метою нашої статті є дослідження художньої рецепції образу Каїна у поемі І. Франка «Смерть Каїна» та містерії Дж. Байрона у типологічному дискурсі.

**Виклад основного матеріалу.** Важливе місце у контексті нашого дослідження займає поема Івана Франка «Смерть Каїна». В основі сюжету поеми лежить відома біблійна легенда про Каїна та Авеля. Йдеться про синів Адама і Єви, старший з яких – Каїн – був землеробом, а його молодший брат Авель – скотарем. Коли обидва брати приносили свої жертви Богу, проте принесені Авелем вівці з першого приплоду були прийняті прихильно, а вирощені Каїном плоди – ні. Каїн розгнівався і вбив свого брата. Бог прокляв Каїна за скоєний гріх і, поклавши печать на його чоло, зробив його вічним вигнанцем. Ця старозавітна легенда пояснювала причини першого вчиненого людиною гріха – братовбивства, проте не розкривала суті Божого прокляття. Біблія цю легенду відносить до перших днів існування світу.

Цей драматичний біблійний сюжет став певною культурною та філософською міфологемою, яка послужила основою багатьох творів світового письменства, живопису і скульптури. У різні періоди світової історії відбувалася своєрідна інтерпретація сюжету легенди та зафіксованих у ній образів. Традиційним для європейської літератури, починаючи з XVII ст., (середньовічні містерії і мораліте, «Каїн-братовбивця» М. Йогансена, «Братовбивство Каїна» Л. Гудермана, «Смерть Авеля» С. Гесснера, «Вбитий Авель» Ф. Мюллера та ін.), було засудження братовбивства, зображення Авеля як невинної жертви, а Каїна як жорстокого та заздрісного грішника. Така інтерпретація була втіленням біблійної ідеологемі і відповідала морально-етичним поглядам свого часу.

Новим кроком в осмисленні цієї легенди стала трактовка образу Каїна великим англійським поетом Дж. Байроном у містерії «Каїн» (1821). Саме Байрон по-новому трактує сенс цих старозавітних подій та подає їх власне бачення. Як зазначає А. Каспрук, у Байрона «Каїн вбиває брата Авеля не з ненависті до нього, не із заздрості, а з ненависті до бога як верховного тирана, творця і охоронця недосконалої, несправедливої світобудови... Його бунтарство і протест скеровані і проти оточуючих його людей, що скніють у жалюгідній рабській покорі і смиренстві перед небесним тираном» [2, с. 31]. Таке прочитання й інтерпретація біблійної легенди були новаторськими та продиктованими, насамперед, романтичним світобаченням, з притаманним йому несприйняттям нав'язаних суспільству застарілих авторитетів і догм та протестом проти «недосконалої, несправедливої світобудови».

Байронівське переосмислення світового міфу про першого злочинця та вигнанця з рідної землі мало величезний вплив на світову літературу, зокрема позначилось на творах Ш. Бодлера «Каїн і Авель», Леконта де Ліля «Каїн», В. Гюго «Каїн» та інших. Велике враження справила містерія Байрона «Каїн» і на Івана Франка, який не лише повністю її переклав, а й створив своєрідне продовження твору великого англійського поета. Сам Франко прямо вказував на безпосередні джерела своєї поеми «Смерть Каїна» в листі до М. Драгоманова від 20 березня 1889 року: «Цікавий я дуже, що Ви скажете про Каїна? Він сидів мені в мозку ще від часу, коли я перекладавав Байронового «Каїна», і тільки торік я осилив якось сю жидівську легенду, домішавши до неї шматок з легенди про Фауста, котрий з вершин Кавказу оглядав рай» [3, с. 203].

Взявши за основу Байронів варіант біблійної легенди, Франко потрактував її досить своєрідно й оригінально. А. Каспрук зазначав, що «філософську сутність твору Байрона, де розкрито непримиренну суперечність між життям і смертю, прагненням людини пізнати світ і обмеженість її пізнавальних можливостей, де критикуються релігійні традиції та світські авторитети, І. Франко спрямував проти сучасної йому дійсності» [2, с. 109].

Як відомо, перекладацька діяльність І. Франка спонукала його до численних творчих рецепцій. Серед зацікавлень українського поета творчість лорда Байрона займала важливе місце. Фактично, із байронівського «Каїна» і з'явився оригінальний твір І. Франка. Переосмислення цього твору знайшло відображення у нотатках Франка, що супроводжували поетичний переклад. У «Замітці перекладчика» до твору «Каїн» І. Франко писав: «Хотячи зрозуміти основну

думку «Каїна», треба зважити його з двох боків: з психологічного й історичного. Мислячий, бажаючий знання і правди дух людський поставлений серед таких людей і таких обставин, котрі ніяким способом не можуть придати йому сили і спосібності до подальшого розвитку, серед людей або надломлених горем, як Адам та Єва, або вихованих у смиренності та безмісній улягності авторитетам, як Авель та Цілля, – такий дух конечно мусить обридти собі життя, будь вони найближчі йому і найдобродушніші йому, мусить рватися думкою йому в безмір, мучитися всіма тими важкими питаннями, котрими від віків мучиться все чоловіцтво» [4, с. 642].

Безсумнівно, поема Франка ідейно була дуже близькою до традиційної байронічної течії в західноєвропейському романтизмі, що визначилася в межах творчості Дж. Байрона, П. Б. Шеллі, А. Вінні, Г. Гейне, А. Міцкевича. З цього приводу С. Павличко зазначала: «В традиціях байронізму дійсність мислиться українському поетові, як поле боротьби суперечливих начал і сил, несумісні реальність і мрія, особистість заперечує суспільний лад і суспільну філософію, а суспільство, в свою чергу, переслідує бунтаря» [5, с. 459].

Отже, взявши за основу байронівський варіант біблійної легенди, Франко переосмислив відомий сюжет з позицій власних філософських та морально-етичних поглядів, що відповідали розвитку суспільної думки кінця ХІХ ст. П. Филипович писав, що поема Франка «Смерть Каїна» – це «оригінальне, самостійне трактування мотиву; в ньому елементи байронівські переплітаються з іншими, запозиченими з інших джерел, але органічно з'єднаними в творові, що гармує також з найхарактернішими ідеями і настроями Франка» [6, с. 95].

Таким чином, у світовій літературі існують дві лінії у трактуванні образу Каїна: традиційна, за якою Каїн мислиться як перший, хто вчинив найбільше зло на землі – вбивство, і альтернативна, за якою злочин Каїна мотивується бунтом проти всевладного Бога, який людину зробив смертною, обмежив її свободу. І. Франко дотримується богоборчої традиції, започаткованої Дж. Байроном, але його поема – це не просто повторення історії Байронового героя, а, по суті, її продовження і завершення. І дійсно, починаючи поему словами:

*«Убивши брата, Каїн много літ Блукав по світі...»* [7, с. 270].

Франко ніби продовжує розповідати про страждання Байронового головного героя, який і далі мучиться докорами сумління, не мириться з неправдою і ненавидить рай. Франко, на нашу думку, зумів перевершити Байрона і показати усю трагедію свого героя, який, скоївши вбивство рідного брата, приходиться до любові, до пізнання щастя людини в необхідності любити людство, жити і працювати задля нього :

*Значить, чуття, великая любов –  
Ось джерело життя!* [7, с. 287].

Лише на початку поеми Франка проглядаються риси традиційного байронівського героя. У своєму монолозі Каїн, просякнутий ненавистю, проклинає того, хто вигнав батьків із раю та прирік його самого на поневіряння чужиною:

*...Каїн затремтів  
І гострий біль прошиб його нутро,  
Ненависть дика блиснула в очах,  
А на устах безкровних, що зіпились,  
Замерло недошептано прокляття.* [7, с. 374].

У наступних епізодах поеми образ Каїна розкривається по-новому з ідейно-естетичного, історико-літературного та художнього поглядів. Різні джерела, насамперед Старий Заповіт та апокрифи, Франко підпорядкував розкриттю історії блукання великого грішника після скоєного братовбивства. Традиційний сюжет про злочин і кару автор вичерпав тоді, коли Каїн, переродившись, стає на шлях служіння людям і добру.

Як вже було зазначено, яскравою рисою Франкової поеми, як і взагалі всієї його літературної творчості, був поглиблений психологізм. Автор вдало розкрив і психологічно вмотивував



внутрішню трансформацію Каїна, яка відбулася з ним після скоєного злочину, після довгих блукань та поневірянь. Одним із типових засобів поетики характеротворення, притаманних творчій манері Франка, є використання пейзажних замальовок. У поемі «Смерть Каїна» вони також створюють певну емоційну атмосферу, і, разом із тим, є своєрідними ланками, що органічно поєднують різні епізоди поеми. Такою є картина, яка змальовує настання ночі у пустелі, коли Каїн здалеку споглядає рай:

*...Ось потало сонце, і нараз,  
немов собака, спущена з припону  
наскочила на землю пільма чорна,  
і вид чудовий щез в далекій далі [7, с. 274].*

Цей пейзаж має символічне наповнення: використовуючи антитезу «сонце – пільма», поет підкреслює нездійсненність мрії Каїна побачити рай, усвідомлення ним необхідності долати величезні труднощі, щоб досягти мети.

Змальовані у поемі пейзажі зосереджують увагу читача на зростаючих труднощах, душевних муках і ваганнях Каїна. Найвиразнішими в цьому плані є зображення пустелі, по якій блукає самотній Каїн, втративши останню свою опору – дружину Аду.

Прикметно, що саме жіночий образ Ади із Байронового «Каїна» найбільше імпонував І. Франкові. У «Замітці перекладчика» Франко дає цьому образу найвищу оцінку: «Побіч сього болющого, вічно невдоволеного духу як же пречудово яснє звізда нової надії, ідеал жінщини, ідеал нової людськості – Ада! Любов до людей у неї безгранична, і тота любов, мов чудодійна ліска, рішає й розпутує всі труднощі, в котрих путається і мучиться Каїн» [4, с. 644]. Для нього цей образ є беззаперечним втіленням самопожертви в ім'я кохання. Захоплюючись створеним Байроном образом Ади, Франко переносе його у свій твір, наділяючи героїню схожими рисами ніжності і самопожертви. Поет наголошує, що втративши останню опору в образі дружини Ади, Каїн залишається безмежно самотнім.

Франко показує жахливу самотність Каїна, його безпорадність серед суворої природи, що посилюється картинами безлюдної пустелі. На відміну від романтичного трактування образу Каїна у Дж. Байрона, Франко вдається до більш психологічно вмотивованих прийомів розкриття характеру героя. Такими є пейзажі, що супроводжують Каїна в напрямі до райської стіни, змалювання Франком гори, з якої Каїн споглядав рай. Гірські пейзажі у поемі дуже нагадують знайомі Франкові картини Карпатських гір. Ось одна із таких картин, яка відкрилася Каїну з висоти гори:

*...потоки бистрі,  
ліси непроходимі, темні звори,  
яри бездонні і холодні мряки.  
... Ось убога, сіра,  
минулась зелень – всюди голі скали,  
мертві, грізні. Життя тут ні сліду,  
лиш вітер свище та орел часом  
скигнить та шапає свою добичу... [7, с. 280].*

Наведений пейзаж передає гнітючий душевний стан Каїна, голі скелі, бездонні яри, покручені дерева – все це символізує омертвіння і загибель, яка чатує на героя. Відтворюючи своє враження від Карпат, Франко подає картини природи оригінально, в жодній мірі не наслідуючи Дж. Байрона.

Важливу композиційну та характеротворчу функцію в поемі відіграють внутрішні монологи. Вони значною мірою рухають сюжет твору, оскільки до зустрічі з людьми Каїн є постійно самотнім. Крім першого монологу, виконаного в дусі байронівської традиції, наступні внутрішні монологи відтворюють еволюцію духовної зрілості Каїна та філософський зміст поеми. Внутрішні монологи також слугують засобом передачі душевного стану героя та є своєрідною

авторською характеристикою. Це риса поетики Франка прослідковується на прикладі монологу Каїна про його рішення дійти до раю:

*Та що йому та даль? Хоч крок людський  
І як дрібний, він перемірить ним  
Весь круг землі, дійде до краю світла,  
Коли мета яка там є йому.  
Від смерті брата стільки, стільки літ  
Блука він без мети, ганявся мов звір  
Сполоханий, щоб сам перед собою  
Сховатись – аж ось перший раз мета  
Йому заблисла! [7, с. 275].*

У цьому монолозі простежується новаторство Франка у сприйнятті Каїном свого гріха, його бажанні «сховатись» перед власним сумлінням, втекти від мук совісті.

Просторові монологи автор подає в описах Каїнового бажання потрапити до раю. Горді, богохульні речі лилися з його уст перед височенною горою. Найбільшої виразності досягають внутрішні монологи героя під час споглядання картин раю з гори. Ці монологи передають внутрішні вагання Каїна, його прагнення з'ясувати сутність буття, сенс людського існування. Вони, по суті, є кульмінаційними у філософському змісті поеми, оскільки передають глибоке прозіння героя через усвідомлення потреби служити високим ідеалам, ідеалам любові до людей:

*Чуття, любов! Так ми ж їх маєм в собі!  
Могучий зарід їх у кождім серці  
Живе, лиш виплекать, зростить його –  
І розів'єсь! Значить, і джерело  
Життя ми маєм в собі, і не треба  
Нам в рай тиснутись, щоб його дістати! [7, с. 288].*

Усвідомлення героєм великої сили любові до людей є тим найважливішим штрихом, який чітко окреслив межу між Байроновим і Франковим Каїном.

**Висновки.** Таким чином, біблійний образ Каїна в інтерпретації Джорджа Байрона та Івана Франка набуває нових рис як з точки зору світорозуміння, так і у художньому плані. Відштовхуючись від байронівського «Каїна», І. Франко створює свою власну інтерпретацію світового образу. На думку поета, сутність образу Каїна полягає в тому, що він повинен усвідомити скоєний злочин і прийти до розуміння того, що справжній сенс буття полягає у любові до людей, праці для них. Така постановка проблеми відображала ставлення Франка до сучасних йому суспільних подій, його власного розуміння покликання людини. Крім того, у своїй поемі Франко порушив ряд важливих філософських проблем: життя і смерті, добра і зла, свободи людського духу. У фіналі поеми Каїн постає духовно відродженим, позбавленим трагізму суперечностей. Такий образ був цілком оригінальним, по-новаторськи осмисленим і, безсумнівно, поруч із Байроновим, збагатив історію світової літератури.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 27. 463 с.
2. Каспрук А. А. Філософські поеми Івана Франка. Київ: Наук. думка, 1965. 160 с.
3. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. 809 с.
4. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 12. 728 с.
5. Павличко С. Філософські поеми І. Франка «Смерть Каїна», «Похорон», «Мойсей» і європейський романтизм. *Теорія літератури*. Київ: Основи, 2002. С. 457–463.
6. Филипович П. П. Генеза Франкової легенди «Смерть Каїна». *Літературно-критичні статті*. Київ: Вид-во «Дніпро», 1991. С. 95–104.
7. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. 504 с.